

| Editorial |

Ο άνθρωπος-αριθμός

Οι επιζώντες λιγοστεύουν,
οι αρνητές αυξάνονται.
Πώς διατηρείται ζωντανή
η μνήμη της γενοκτονίας
των εβραίων; Και γιατί στην
Ελλάδα αρνούμαστε να το
συζητήσουμε;

Το Ολοκαύτωμα του ελληνικού φασισμού

Το κακό όνειρο με το όνομα «Χρυσή Αυγή» φάνηκε να τελειώνει την προηγούμενη εβδομάδα. Η εγκληματική οργάνωση που συστήθηκε ως κόμμα μοιάζει να οδεύει προς το τέλος της. Το BHMagazino, σε μια έρευνα της Μαρίας Λούκα, διηγείται την ιστορία μίσους, βίας και παρακράτους που ξεκινά από την κατοχική Αθήνα και που τα τελευταία χρόνια, μέσω του πειραματικού σωλήνα της Νίκαιας, της προπαγάνδας στα χνάρια του Γκέμπελς και την αισθητική της αντιδραστικής βίας, έφτασε να ορίζει τη ζωή μας.

Καθώς το φάντασμα του ναζισμού στην Ελλάδα του 2013 δέχθηκε το πρώτο σημαντικό πλήγμα, η Λένα Παπαδημητρίου ερευνά τη μνήμη του Ολοκαυτώματος. Σχεδόν 70 χρόνια μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ οι επιζώντες λιγοστεύουν και οι αρνητές αυξάνονται, πώς διατηρείται ζωντανή η μνήμη της γενοκτονίας των εβραίων από τους Ναζί; Και τι ακριβώς δεν θέλουμε να συζητήσουμε στην Ελλάδα;

Επειδή, όμως, η ζωή δεν είναι μόνο ζοφερές ιστορίες, ο Γιώργος Νάστος βουτάει στον κόσμο του θεάτρου και ξεχωρίζει τους ανθρώπους οι οποίοι με τις ιδέες, τη δυναμική και τις αποφάσεις τους ορίζουν έναν κλάδο που κόντρα στην πραγματικότητα (ή ίσως εξαιτίας αυτής) ανθεί και δημιουργεί συστηματικά.

Υπάρχουν και άλλες όμορφες ιστορίες. Οπως αυτή του Πάμπλο Πινέδα, τον οποίο συνάντησε ο Μάκης Προβατάς. Η ιστορία του πρώτου απόφοιτου πανεπιστημίου στην Ευρώπη ο οποίος πάσχει από σύνδρομο Down έχει τον δικό της συμβολισμό, πέρα από το προφανές μεγαλείο του. Τα λόγια του και ο τρόπος με τον οποίο μετέτρεψε το μειονέκτημα σε πλεονέκτημα είναι ένα μάθημα που δεν πρέπει να πάει χαμένο, ειδικά αυτές τις μέρες...

ΕΡΕΥΝΑ

ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

ΤΟ ΑΣΗΚΩΤΟ ΒΑΡΟΣ ΣΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ

Σχεδόν 70 χρόνια μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ οι επιζώντες λιγοστεύουν και οι αρνητές αυξάνονται, πώς διατηρείται ζωντανή (αλλά και πώς βάλλεται) η μνήμη της γενοκτονίας των εβραίων από τους Ναζί; Και τι ακριβώς δεν θέλουμε να συζητήσουμε στην Ελλάδα;

Από τη Λένα Παπαδημητρίου

Η ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΒΑΛΛΕΤΑΙ ΣΧΕΔΟΝ από τη στιγμή της σύλληψής του. «Είναι μια ένδοξη σελίδα της Ιστορίας μας που ουδέποτε γράφτηκε και ούτε θα γραφτεί ποτέ» συνοψίζει ο Χάινριχ Χίμλερ, αρχηγός των Ες Ες και «αρχιτέκτονας» του Ολοκαυτώματος. Αναφέρεται στην «τελική λύση» (Endlösung), στην «εκκένωση» (Aussiedlung), στην «ειδική μεταχείριση» (Sonderbehandlung), οι Ναζί, άλλωστε, αρέσκονται σε ευφάνταστες κωδικές λέξεις και αποφεύγουν τις πιο «μπανάλ», όπως «θανάτωση», «αφανισμός», «εξόντωση». Στόχος είναι μια Ευρώπη «Judenrein» (χωρίς εβραίους). Το πλέον αποτρόπαιο κεφάλαιο της Ιστορίας του 20ού αιώνα προλαβαίνει τελικώς να γραφτεί, παρά τις εναγώνιες προσπάθειες του ναζιστικού μηχανισμού να αφανίσει ακόμη και τα πειστήρια. Ως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δολοφονούνται στη γερμανοκρατούμενη Ευρώπη 6 εκατομμύρια εβραίοι (τον μεγαλύτερο φόρο αίματος πληρώνουν οι εβραίοι της Γερμανίας, της Πολωνίας και της Σοβιετικής Ένωσης). Ο Μιχαέλ Μόλχο θα γράψει στον Α΄ Τόμο του «In Memoriam» (1948): «Η εβραϊκή διασπορά στη “χριστιανική” Ευρώπη είχε γνω-

ρίσει αμέτρητους διωγμούς... αλλά έλειπε ένα ιστορικό προηγούμενο για το απύθμενο φυλετικό μίσος της ναζιστικής ηγεσίας, καθώς και για την ψυχρή, γραφειοκρατική τελειότητα με την οποία μεθοδεύτηκε ο διωγμός – μετατρέποντάς τον σε γενοκτονία».

Η μνήμη του Ολοκαυτώματος – «αμερικανοτραφής» όρος που επικράτησε μεταπολεμικά, οι εβραίοι προτιμούν το «Shoa» (Σοά), την εβραϊκή λέξη για τη γενοκτονία, την καταστροφή – θα βιώσει τη δική της πολυτάραχη ιστορία. Οι πρώτοι επιζώντες που επιστρέφουν από το Λουσοβίτς και τα άλλα στρατόπεδα θανάτου αντιμετωπίζονται με δυσπιστία. Κανείς, στην αρχή, δεν μπορεί να πιστέψει το μέγεθος της ναζιστικής θηριωδίας.

Τα πρώτα χρόνια μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (γνωστά και ως η περίοδος της «Μεγάλης σιωπής»), το εβραϊκό Ολοκαύτωμα είναι ακόμη και στο Ισραήλ ένα μεγάλο ταμπού (οι γονείς δεν μιλούσαν ποτέ για αυτό στα παιδιά και τα παιδιά δεν τολμούσαν να ρωτήσουν). Το χειρόγραφο του ιταλοεβραίου συγγραφέα Πρίμο Λέβι για το Λουσοβίτς απορρίπτεται το 1947 από τον μεγάλο εκδοτικό οίκο Einaudi και κυκλοφορεί μόνο σε μία «τοπική» έκδοση. Η πρώτη

αφύπνιση θα έρθει το 1961 με τη δίκη στο Ισραήλ του ενορχηστρωτή της «Τελικής λύσης», Αντολφ Αϊχμαν, ο οποίος θεωρείται από το δικαστήριο «hostis generis humanis» (εχθρός του ανθρώπινου γένους). Επιζώντες αποφασίζουν να βγουν μπροστά και να μιλήσουν. Η Χάνα Αρεντ, που καλύπτει τη δίκη για λογαριασμό του «New Yorker», σοκάρει με το αιρετικό βιβλίο της «Ο Αϊχμαν στην Ιερουσαλήμ», μια «έκθεση για την κοινοτοπία του κακού», στην οποία, μεταξύ άλλων, σημειώνει: «Το πρόβλημα με τον Αϊχμαν ήταν ότι υπήρχαν πολλοί σαν αυτόν και ότι οι περισσότεροι δεν ήταν διεστραμμένοι, ούτε σαδιστές, αλλά ήταν, και εξακολουθούν να είναι, φοβερά και τρομερά φυσιολογικοί».

Τη δεκαετία του '80 το παγκόσμιο ενδιαφέρον κορυφώνεται, οι κοινωνίες της Ευρώπης παλεύουν να επουλώσουν αυτό το ανοιχτό «πολιτιστικό τραύμα», συνεχίζεται η έκρηξη της «στρατοπεδικής λογοτεχνίας» και των μαρτυριών των επιζώντων, το Ολοκαύτωμα γίνεται αντικείμενο μελέτης και σχεδόν «παιδαγωγικών» οικειοποιήσεων (π.χ. η ομώνυμη τηλεοπτική σειρά του 1978 από το NBC και η ταινία «Η εκλογή της Σόφια», του 1982, με μια σπαρακτική Μέριλ Στριπ). Τη δεκαετία του '90 στα αμερικανικά »

«Untermenschen» (υπάνθρωποι)
Οι απαρχές της «εθελικής λύσης» του Γ' Ράιχ στην καρδιά της Ευρώπης, στην καρδιά του 20ού αιώνα. Πολωνοεβραίοι συλλαμβάνονται σε συνοικία της Κρακοβίας (Δεκέμβριος 1939).

ΕΡΕΥΝΑ

πανεπιστήμια ανθούν τα Holocaust Studies, ο Σπλιμπεργκ «σαρώνει» τα Οσκαρ με τη «Λίστα του Σίντλερ», την ίδια χρονιά (1993) που ανοίγουν τις πόρτες τους το Μουσείο της Ανοχής - Κέντρο Σιμόν Βίζενταλ στο Λος Άντζελες και το Μουσείο του Ολοκαυτώματος στην Ουάσινγκτον.

Σήμερα, σχεδόν 70 χρόνια μετά, πληθαίνουν οι τόποι μνήμης, οι ημέρες μνήμης (η 27η Ιανουαρίου έχει θεσπιστεί από το 2004 και στην Ελλάδα ως Ημέρα Μνήμης της Γενοκτονίας των ευρωπαϊκών εβραίων) και οι εκθέσεις (π.χ. «Έλληνες εβραίοι στην Εθνική Αντίσταση», μέχρι τον Απρίλιο του 2014 στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος). Τον περασμένο Αύγουστο η Ανγκελα Μέρκελ επισκέφθηκε (έστω προεκλογικά) το στρατόπεδο Νταχάου, δηλώνοντας «Η θύμηση της μοίρας (των κρατουμένων) με γεμίζει βαθιά θλίψη και ντροπή», ενώ το γερμανικό Δημόσιο πρόκειται να συνεισφέρει 772 εκατομμύρια ευρώ μεταξύ 2014-2017 για να παρασχεθεί φροντίδα στους ηλικιωμένους επιζώντες.

Πληθαίνουν, όμως, και οι αρνητές του Ολοκαυτώματος, καθώς και οι αντεγκλίσεις για την ποινικοποίηση της άρνησης (το 2006 ο βρετανός ιστορικός Ντέιβιντ Ιρβινγκ «έφαγε» 13 μήνες σε αυστριακή φυλακή). «Το να αρνείται κανείς πράγματα για τα οποία γνωρίζουμε τόσες λεπτομέρειες δεν μπορεί να συμβαίνει παρά για συγκεκριμένους πολιτικούς λόγους» λέει ο Μαρκ Μαζάουερ. Τελικά, οι επόμενες γενιές θα θυμούνται το Ολοκαύτωμα; Όπως έγραψε ο γάλλος φιλόσοφος Τοβερτάν Τοντορόφ: «Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του 20ού αιώνα αποκάλυψαν την ύπαρξη ενός κινδύνου που κανείς ως τότε δεν υποψιαζόταν: του κινδύνου διαγραφής της μνήμης».

Το τέλος της εποχής του μάρτυρα

Ο 85χρονος Ισαάκ Μιζάν μιλάει σταθερά και νηφάλια. Η αφήγησή του είναι απογυμνωμένη από κάθε συγανησιακή φόρτιση. Ένας από τους μετρημένους στα δάχτυλα εναπομεινάντες ελληνοεβραίους του Αουσβιτς, ένας μακάβριος «σταρ» του Ολοκαυτώματος, καταθέτει στο BHMagazino την προσωπική του μνήμη, ανασπώσατο κομμάτι μιας ανεπίπτως συλλογικής μνήμης. Ένα αυστραλιανό τηλεοπτικό συνεργείο τον περιμένει. Η σκηνοθέτις-ερευνήτρια Κάρολ Γκόρντον ετοιμάζει ντοκυμαντέρ («Shira's Journey») για τις ελληνικές εβραϊκές κοινότητες πριν και μετά τη γενοκτονία: «Φανταστείτε ότι στην Αυστραλία το Ολοκαύτωμα εντάχθηκε στη διδακτέα ύλη μόλις πέρυσι. Πριν από τρία χρόνια, μια εξαδέλφη μου,

δασκάλα στη Μελβούρνη, μίλησε για αυτό στην τάξη. Υπήρξαν αντιδράσεις από τους γονείς, της έκανε, μάλιστα, εντύπωση ότι πολλοί ήταν Έλληνες. Στο τέλος, την απέλυσαν».

Ο δεκάχρονος Βίκτορ, που τυχαίνει να είναι παρών κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ζητάει από τον Ισαάκ Μιζάν να του δείξει το διάστικτο γαλαζωπό νούμερο στον αριστερό του βραχίονα. Σχεδόν πάντα τα παιδιά στα γυμνάσια και στα λύκεια που επισκέπτεται ανά την Ελλάδα του ζητούν να το δουν: 182641. «Μια μέρα είδα μέσα στο στρατόπεδο δύο από τις αδελφές μου να περνούν από μπροστά μου με ξυρισμένο κεφάλι. Ήμουν ο μικρότερος, μόλις 16 χρόνων, το χαϊδεμένο παιδί της οικογένειας, και μου πέταξαν το μερίδιο από το ψωμί τους. Όταν το θυμάμαι, συνέχεια κλαίω» λέει, αλλά τα μάτια του δεν «γεμίζουν», η φωνή του δεν σπάει. Οι γονείς του και τρεις αδελφές του ήταν τελικά από εκείνους που «έφυγαν με τα φορτηγά». Όσο για τα ξαδέλφια του, τα είχαν τοποθετήσει στους κόλπους των Sonderkommando, μια από τις πλέον σαδιστικές ναζιστικές επινοήσεις, όπου οι ίδιοι οι εβραίοι καλούνταν να κάνουν τις «αγχαρείες» στους θαλάμους αερίων και στα κρεματόρια. Μια μέρα που ανέβασε 40 πυρετό έτρεξε να κρυφτεί εκεί δίπλα τους, στον θάλαμο 13 («εκεί που οι φούρνοι έκαigan 100 με 120 πτώματα την ημέρα»), για να μην τον βρουν οι «κάπο» και τον κρίνουν «μη ικανό για εργασία».

Ο κ. Μιζάν ουδέποτε θέλησε να φύγει από την Ελλάδα. Ζει στην Αθήνα, αλλά διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με την αγαπημένη του Αρτα, εκεί όπου γεννήθηκε και εκεί όπου το βράδυ της 24ης Μαρτίου 1944 τον συνέλαβαν μαζί με τους δικούς του οι Ναζί. Θυμάται εκεί πέρυσι

μια εκδήλωση μνήμης. «Μόλις έβγαλα τον λόγο μου, πήγα και κάθησα δίπλα στη γυναίκα μου, στην πρώτη σειρά. Δεν ξέρω τι συνέβη. Αρχισα να ρίχνω κάθε λίγο ματιές πίσω μου. Ενιωσα ότι με κυνηγούσαν ξανά οι Γερμανοί. Αυτό διήρκεσε τρία-τέσσερα λεπτά. Ίσως ήταν η φόρτιση, σε κάθε τέτοια εκδήλωση υποφέρω...». Θεωρεί, όμως, καθήκον του να διασαλπίζει τη μνήμη του Ολοκαυτώματος. Για τις νεότερες γενιές. «Um nicht vergessen werden» (για να μην ξεχασούν).

Σχεδόν 70 χρόνια μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η «εποχή του μάρτυρα» (L'ère du témoin) οδεύει προς το τέλος της. Οι επιζώντες, ακόμη και εκείνοι από την «άλλη πλευρά», λιγοστεύουν (μόλις πρόσφατα απεβίωσε σε ηλικία 96 ετών ο σωματοφύλακας του Χίτλερ, Ρόχους Μις, ενώ το περασμένο καλοκαίρι το Κέντρο Βίζενταλ εγκαινίασε την εκστρατεία «Τελευταία ευκαιρία» για τον εντοπισμό των λιγοστών εγκληματιών πολέμου που βρίσκονται ακόμη εν ζωή, με κεντρικό σύνθημα «Αργά, αλλά όχι πολύ αργά»). Κάποιοι φοβούνται ότι, μόλις λείψουν αυτές οι πρωτοπρόσωπες μαρτυρίες, η μνήμη του Ολοκαυτώματος θα γίνει ακόμη πιο εύθραυστη. «Η ζωντανή ανθρώπινη παρουσία προκαλεί ιδιαίτερη συγκίνηση και έχει αδιαιμοφιβήτητα μεγάλη δύναμη, αλλά είναι ο ευκολότερος δρόμος» λέει η ιστορικός Οντέτ Βαρόν-Βασάρ, συγγραφέας του βιβλίου «Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης: Κείμενα για τη γενοκτονία των εβραίων» (εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας). Αλλωστε η Ελλάδα δεν θυμήθηκε παρά μόνο όψιμα τους δικούς της επιζώντες (ή «ομήρους», όπως προτιμούν να αυτοαποκαλούνται). «Ίσως είναι και η τελευταία χώρα της Ευρώπης

Οι εβραίοι της Ελλάδας

Εικόνες από τη σπαρακτική κανονικότητα στη ζωή του ελληνικού εβραϊσμού πριν από τον αποδεκατισμό του από τους Ναζί (κάρτ ποστάλ από την έκθεση «Εικόνες ελλήνων εβραίων» του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος το 2010): **1** Η Ντόρα Μπενρουμπή με την κόρη της Λίλιαν στο καρτόσι, μπροστά από τον Λευκό Πύργο (προπολεμικά). **2** Η οικογένεια Γκανή (Ιωάννινα, 1915). **3** Ομάδα εβραίων προσκόπων από την Πάτρα μπροστά από τις Καρυάτιδες (Αθήνα 1938).

που αφυπνίστηκε σε σχέση με το Ολοκαύτωμα. Οι μαρτυρίες των 2.000 ελλήνων εβραίων που επέστρεψαν από τα ναζιστικά στρατόπεδα δεν ακούστηκαν όταν έπρεπε» υπογραμμίζει η κυρία Βαρών-Βασάρ. «Την πρώτη εποχή των μαρτύρων (από τη δεκαετία του '60 ως και τη δεκαετία του '80) στην ουσία τη χάσαμε στην Ελλάδα. Εδώ η αφύπνιση ξεκινά σε κλειστό ακόμη ακαδημαϊκό χώρο στις αρχές της δεκαετίας του '90 και μόνο από το 2000 και μετά η κοινωνία μας θα έρθει αντιμέτωπη με τη μνήμη του γεγονότος».

Όμως δεν είναι μόνο οι αυτόπτες μάρτυρες που κρατούν ζωντανή τη μνήμη της γενοκτονίας των εβραίων. «Οι επόμενες γενιές», σημειώνει η κυρία Βαρών-Βασάρ, «δεν θα έχουν ζωντανή την εικόνα, αλλά θα έχουν τις μαρτυρίες. Αυτή τη στιγμή υπάρχουν δεκάδες χιλιάδες, καταγεγραμμένες με όλους τους τρόπους (έντυπα και οπτικοακουστικά μέσα, αρκετά ψηφιοποιημένα), σε πολλά κέντρα, σε όλον τον κόσμο (μόνο στο Ίδρυμα για τη Μνήμη της Σοά, το οποίο ίδρυσε ο Στίβεν Σπλιμπεργκ, υπάρχουν 52.000, επισκέψιμες από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Αριστοτέλειο). Οποιοσδήποτε θελήσει να πλησιάσει την ιστορία του Ολοκαυτώματος δεν θα βρει, λόγου χάρι, τον ίδιο τον Πρίμο Λέβι που πήγαινε στα ιταλικά σχολεία, θα βρει όμως τη φωνή του, την εικόνα του, τα γραπτά του. Για τα χαρακώματα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου έχουμε σήμερα βετεράνους να μας μιλήσουν; Για τη Μικρασιατική Καταστροφή περιμένουμε τις αφηγήσεις των προγόνων; Κι όμως, η μνήμη τους διατηρείται. Και για τη γενοκτονία των εβραίων θα περάσουμε από την εποχή των μαρτύρων στην εποχή της Ιστορίας. Αλλά είναι βέ-

βαιο ότι η μνήμη αυτή θα διατηρείται, γιατί την έχουμε ανάγκη».

Η Σοά αλλάζει εποχή καθώς η ευθύνη μετατοπίζεται πλέον στη «δευτερογενή μνήμη». «Από τη στιγμή που δεν υπάρχουν πια επιζώντες, το Ολοκαύτωμα θα περάσει στις επόμενες γενιές "μετασηματισμένο". Οι επόμενοι θα κληθούν να πάρουν το διδαγμά του και να το κάνουν κάτι. Θα κληθούν να αναγάγουν τη μνήμη του σε συμβολική μνήμη ενάντια σε κάθε μορφή ξενοφοβίας και ρατσισμού» τονίζει ο Ιακώβ Σιμπή, ιστορικός, πρώην ακόλουθος Τύπου της πρεσβείας του Ισραήλ στην Ελλά-

Μόνο για εβραίους

Ενα από τα πλέον ακανθώδη ζητήματα σχετικά με το Ολοκαύτωμα είναι η αναγωγή του σε αμιγώς «εβραϊκό ζήτημα», γεγονός που, όπως εξηγούν πολλοί ειδικοί, γεννά μια «απόμακρη συμπόνια» και του στερεί την οικουμενικότητά του. «Οχι ότι το Ολοκαύτωμα παύει ποτέ να αποτελεί δομικό στοιχείο της διάπλασης κάθε εβραίου, κεντρικό στη συνείδησή του» υπογραμμίζει ο κ. Σιμπή. «Αν πάρεις ένα χριστιανόπουλο και ένα εβραίοπουλο, που σπούδασαν στα ίδια σχολεία και έπαιζαν στον ίδιο δρόμο, και τα βάλεις δίπλα δίπλα, διαφέρουν. Γιατί το χριστιανόπου-

«ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΕΝΑΝ ΧΡΟΝΟ, ΜΟΛΙΣ ΕΒΓΑΛΑ ΤΟΝ ΛΟΓΟ ΜΟΥ, ΠΗΓΑ ΚΑΙ ΚΑΘΗΣΑ ΔΙΠΛΑ ΣΤΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΟΥ, ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΣΕΙΡΑ. ΔΕΝ ΞΕΡΩ ΤΙ ΣΥΝΕΒΗ. ΑΡΧΙΣΑ ΝΑ ΡΙΧΝΩ ΚΑΘΕ ΛΙΓΟ ΜΑΤΙΕΣ ΠΙΣΩ ΜΟΥ. ΕΝΙΩΣΑ ΟΤΙ ΜΕ ΚΥΝΗΓΟΥΣΑΝ ΞΑΝΑ ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ. ΑΥΤΟ ΔΙΗΡΚΕΣΕ ΤΡΙΑ-ΤΕΣΣΕΡΑ ΛΕΠΤΑ» Ισαάκ Μιζάν, 85 ετών

δα και συγγραφέας (μαζί με την Καρίνα Λάμψα) του πρόσφατου βιβλίου για τον διωγμό των ελλήνων εβραίων «Η διάσωση» (εκδ. Καπόν). «Σήμερα, άλλωστε, η τάση που υπάρχει πλέον στο Ισραήλ (π.χ. στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, που είναι το μεγαλύτερο της χώρας), αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο, είναι η ένταξη του Ολοκαυτώματος στο ευρύτερο πλαίσιο των γενοκτονιών του 20ού αιώνα. Ο νεκρός του Ολοκαυτώματος είναι ίδιος με τον νεκρό στο Δίστομο, στο Νταρφούρ, στη Συρία».

λο, μεγαλώνοντας, δεν έρχεται σε επαφή με αυτό το κομμάτι. Για ένα παιδί στο Ισραήλ (σήμερα που κάνουμε λόγο για τέταρτη γενιά πλέον), η Σοά αποτελεί το σημαντικότερο συστατικό της εβραϊκής ψυχής».

«Δεν είναι αυτονόητο ότι το Ολοκαύτωμα αφορά τον καθένα, αν δεν ανήκει στους απογόνους των θυμάτων ή των θυτών» προσθέτει η Οντέτ Βαρών-Βασάρ. «Χρειάζεται πολλή δουλειά για να κατανοήσεις ότι σε αφορά. Άλλες χώρες και άλλες κοινωνίες δούλεψαν »

ΕΡΕΥΝΑ

πολύ προς αυτή την κατεύθυνση (στη Γαλλία, λόγω χάρις, η πρώτη μνήμη που αναγνωρίστηκε ήταν των αντιστασιακών και των πολιτικών κρατουμένων, χρειάστηκαν αγώνας και χρόνος για να αναγνωριστεί η εβραϊκή μνήμη). Από εκεί και πέρα, αυτό καθίσταται ακόμη δυσκολότερο σε μια κοινωνία όπως η νεοελληνική, που είναι μαθημένη να ταυτίζει την εθνικότητα με την Ορθοδοξία. Χρειάζεται να γίνει δουλειά σε αυτό το κομμάτι, να περάσει στη γνώση, αλλά και στις συνειδήσεις, ότι οι Έλληνες μπορούν να έχουν διαφορετικά θρησκευόμενα».

Τον Μάρτιο του 2013 φιλοξενήθηκε στη Θεσσαλονίκη (παρευρέθη και ο Έλληνας Πρωθυπουργός) εκδήλωση μνήμης για την 70ή επέτειο έναρξης εκτοπισμού των ελλήνων εβραίων. Παρ' όλα αυτά, ο «μέσος» Έλληνας εξακολουθεί σήμερα να αγνοεί επιδεικτικά, για παράδειγμα, ότι στα μεταγωγικά τρένα που έφευγαν για το Αουσβιτς και στα άλλα στρατόπεδα στοιβάχτηκαν και Έλληνες εβραίοι (από τη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, τη Χαλκίδα, την Κέρκυρα κ.ο.κ.). Ή ότι το ποσοστό εξόντωσης στην Ελλάδα είναι από τα υψηλότερα της Ευρώπης (ο Χάγκεν Φλάισερ γράφει ότι, από τους 71.611 ελληνοεβραίους που υπήρχαν το 1941 στην Ελλάδα, «εκτοπίστηκαν» 58.885, ποσοστό που αντιστοιχεί στο 82% του συνολικού πληθυσμού).

Σκληρά μαθήματα ευρωπαϊκής Ιστορίας

«Δεν μου αρέσει ότι σήμερα οι μαθητές διδάσκονται στα σχολεία το Ολοκαύτωμα ως ηθικό δίδαγμα τού τι είναι ικανοί να κάνουν οι άνθρωποι» δήλωνε προ ετών ο φιλέλληνας βρετανός ιστορικός Μαρκ Μαζάουερ (σε συνέντευξή του στον Μάρκο Καρασαρίνη για το BHMmagazino, στις 1.11.2009), αναφερόμενος στη μνήμη του Ολοκαυτώματος και στην «πδονοβλεπτική» ματιά που συνοδεύει συχνά αυτό το κεφάλαιο της ιστοριογραφίας (με τους «ναζιστές να αποτελούν σήμερα ένα είδος ηθικού μέτρου σύγκρισης ως ενσάρκωση του απόλυτου κακού»). Υπάρχει λόγος να θυμάται ή να μαθαίνει κανείς, για παράδειγμα, τις μαζικές εκτε-

λέσεις με Zyklon B ή την κατασκευή στρωμάτων με τα μαλλιά των θυμάτων; «Πιστεύω ότι αυτό είναι από τα μεγάλα διδάγματα του Ολοκαυτώματος» τονίζει η κυρία Βαρών-Βασάρ. «Όχι για να φέρουμε ένα παιδί αντιμέτωπο με ιστορίες φρίκης (αν θέλει, εξάλλου, τις βρίσκει σε αφθονία στο Διαδίκτυο), αλλά για να δείξουμε ακριβώς το έσχατο σημείο στο οποίο οδηγήθηκε ο άνθρωπος τυφλωμένος από τον ρατσισμό. Διότι αυτή η

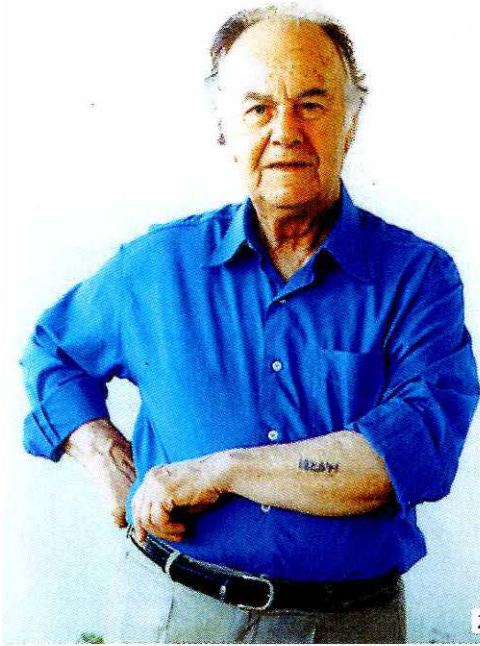
ιστορία δεν αφορά μόνο εβραίους ούτε μόνο Γερμανούς (για να μη μιλάμε μόνο για αυτούς που το υπέστησαν, αλλά και εκείνους που το διέπραξαν). Αφορά ανθρώπους. Είναι ένα μεγάλο μάθημα για το πού μπορεί να οδηγηθεί κανείς από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αξίζει να περάσει στην εκπαίδευση αναλυτικά, αυτό είναι το σημείο που καθιστά την εβραϊκή γενοκτονία οικουμενική. Το να διδάχεται σήμερα για το Ολοκαύτωμα σε κάνει περισσότερο Ευρωπαίο, επειδή είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ευρωπαϊκής Ιστορίας. Δεν πρόκειται για εβραίους, μόνο οι Ναζί απομόνωναν αυτή την ιδιότητα στα θύματά τους, αρνούμενοι κάθε άλλη. Πέρα από την εβραϊκή καταγωγή τους, πρόκειται για Γερμανούς, Γάλλους, Πολωνούς, Ρώσους, Έλληνες, Ιταλούς, Τσέχους, Αυστριακούς,

«ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ, ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ, ΑΡΝΗΘΗΚΑΝ ΝΑ ΕΝΗΜΕΡΩΣΟΥΝ ΔΑΣΚΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ «ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»»

Ζανέτ Μπατινού, διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

Εκτοπισμένοι και επιζώντες

1, 4 Η σύλληψη και ο εκτοπισμός της εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων (ρωμανιώτες), την 25η Μαρτίου 1944, όπως καταγράφηκε από τους γερμανούς στρατιώτες του 621 Λόχου Προπαγάνδας. Εκείνη την ημέρα, περίπου 1.850 άτομα μεταφέρθηκαν με φορτηγά στη Λάρισα και από εκεί σιδηροδρομικώς στο Αουσβιτς (αρχείο του ΕΜΕ). **2, 3** Ο Ισαάκ Μιζάν σήμερα, με αριθμό βραχίονα 182641, ένας από τους λίγους ελληνοβραίους επιζώντες των ναζιστικών στρατοπέδων θανάτου. Ο Ισαάκ Μιζάν (όρθιος) τότε (1941), ανέμελος πιτσιρίκος, σε μια εκδρομή στη λίμνη των Ιωαννίνων ανάμεσα στις αδελφές του Ματθίλδη, Λίνα και Ελβίρα (μοναδική επιζήσασα).

Ενδεικτικό προς αυτή την κατεύθυνση και το εκπαιδευτικό σεμινάριο «Διδάσκοντας το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα», το οποίο διοργάνωσε το 2011 το εξαιρετικά ενεργό Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, υπό την αιγίδα του υπουργείου Παιδείας. «Δεν προσπαθούμε να μάθουμε στα παιδιά την εβραϊκή Ιστορία, δεν μας ενδιαφέρει αυτό» υπογραμμίζει ο κ. Καλαντζής. «Κέντρο και αυτού του (προαιρετικού) σεμιναρίου είναι το πώς να διδάξεις στα παιδιά ότι το Ολοκαύτωμα δεν το έκαναν ο Χίτλερ και ο Χίμλερ από μόνοι τους. Χιλιάδες καθημερινοί άνθρωποι μπήκαν σε αυτή τη διαδικασία. Το Ολοκαύτωμα απαντά σε μια πολύ βασική ερώτηση: “Εμείς σήμερα τι άνθρωποι θέλουμε να είμαστε; Θέλουμε να έχουμε έναν πολιτισμό που να ποινικοποιεί το διαφορετικό». Μαθητές και ουκ ολίγοι εναισθητοποιημένοι εκπαιδευτικοί (ανάμεσά τους και θεολόγοι) κινητοποιήθηκαν, χωρίς βεβαίως να λείψουν τα παρατάγους. «Διευθυντές σχολείων, και στην Αθήνα και στην επαρχία, αρνήθηκαν να ενημερώσουν δασκάλους και καθηγητές για αυτό το σεμινάριο επιμόρφωσης που είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν» καταθέτει στο BHmagazino η διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος Ζανέτ Μπατινού. «Αρκετοί εκπαιδευτικοί μάς πήραν τηλεφώνω στο μουσείο επειδή δεν είχαν καμία ενημέρωση, παρ’ ότι είχε έρθει εγκύκλιος από το υπουργείο. Σε αρκετές περιπτώσεις, διευθυντές σχολείων, και παλιότερα, κατά τη διάρκεια της δεύτερης Ιντιφάντα, είπαν σε δασκάλους: “Αν είναι δυνατόν να θέλουν οι εβραίοι να ‘επιμορφώσουν’ για το Ολοκαύτωμά τους, όταν οι ίδιοι κάνουν Ολοκαύτωμα στους Παλαιστίνιους”».

Ούγγρους... Και είναι σημαντικό η μνήμη και το δίδαγμα του Ολοκαυτώματος να είναι στην καρδιά της νέας ευρωπαϊκής συλλογικής μνήμης». Σήμερα η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος (σχεδόν ανύπαρκτη στα παλαιότερα σχολικά εγχειρίδια) έχει καταλάβει τη δική της (σίγουρα όχι περίοπτη) θέση στην ελληνική εκπαίδευση (με αφετηρία τη Στ’ Δημοτικού). Θεωρείται, βέβαια, σε αρκετές σχολικές τάξεις ένα από τα ανεπίσημα «ιστορικά ταμπού» (όπως και ο Εμφύλιος), από τα κεφάλαια στα οποία ο καθηγητής συχνά δεν προλαβαίνει να φτάσει... Την άνοιξη του 2012 το υπουργείο Παιδείας στήριξε την πρώτη επίσκεψη 20 (χριστιανών ορθόδοξων) μαθητών της Β’ Λυκείου (από διάφορα σχολεία της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης) στο πιο «πρωτόγνωρο εργοστάσιο θανάτου»: το Αουσβιτς. «Για

τα παιδιά που πήραν μέρος υπήρχε μεγάλη ενημέρωση πριν και εξίσου μεγάλη “αποθεραπεία” μετά. Ένα παιδί 17 χρόνων δεν το πας στο Αουσβιτς για να το τρομοκρατήσεις» σημειώνει στο BHmagazino ο γενικός γραμματέας Θρησκευμάτων του υπουργείου Παιδείας κ. Γιώργος Καλαντζής. «Δεν μπορείς να γίνεις καλύτερος αν δεν μάθεις μέχρι πού μπορεί να φτάσει ο άνθρωπος. Βεβαίως, έχουν γίνει και άλλες γενοκτονίες (και το ελληνικό γένος έχει υποστεί πολλές), αλλά η βιομηχανική λογική “ανοίγω ένα εργοστάσιο για να εξοντώσω ανθρώπους” δεν υπήρξε ποθενά αλλού. Η επίσκεψη αυτή των παιδιών είχε μεγάλο αντίκτυπο έξω από τη χώρα. Και το λέω αυτό επειδή ενδιαφέρει σήμερα ιδιαίτερα η διεθνής εικόνα της Ελλάδας να μην είναι εκείνη του αγκυλωτού σταυρού».

Η σημερινή Γερμανία κληρονομεί την «πθική συνυπευθυνότητα να μην ξεχαστούν ποτέ τα δεινά, τα μαζικά εγκλήματα που διαπράχθηκαν από Γερμανούς» (από ομιλία του γερμανού ιστορικού – από το 1985 και έλληνα πολίτη – Χάγκεν Φλάισερ στην Ιερά Συναγωγή Αθηνών, στην Αθήνα, στις 27 Ιανουαρίου του 2011). Όπως αναφέρει στο BHmagazino ο ακόλουθος Τύπου της γερμανικής πρεσβείας στην Αθήνα Βόλφγκανγκ Ρεχενχόφερ, οι προσπάθειες της χώρας για τη διατήρηση της μνήμης του Ολοκαυτώματος «γίνονται μέσα από πολλά διαφορετικά κανάλια». Ειδικότερα στην Ελλάδα, «η Γερμανία συνεργάζεται με πολλές εβραϊκές κοινότητες. Για παράδειγμα, ο γενικός μας πρόξενος στη Θεσσαλονίκη »

στηρίζει την εκεί εβραϊκή κοινότητα και εργάζεται για την ευόδωση ποικίλων προτζεκτ, όπως είναι για παράδειγμα η δημιουργία ενός καινοτόμου ηλεκτρονικού οπτικοακουστικού συστήματος ξενάγησης στο Εβραϊκό Μουσείο της Θεσσαλονίκης». Όπως υπογραμμίζει ο κ. Ρεχενχόφερ: «Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της διατήρησης της μνήμης του Ολοκαυτώματος στη Γερμανία είναι η διδασκαλία του στα σχολεία. Γενικά, ο καθορισμός της διδακτέας ύλης είναι στη δικαιοδοσία κάθε ομόσπονδου κράτους χωριστά, όμως το Ολοκαύτωμα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ύλης όλων των ομόσπονδων κρατών στο μάθημα της Ιστορίας... Ένα άλλο, πολύ σημαντικό σκέλος της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος είναι η διοργάνωση επισκέψεων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, προκειμένου να γίνει η επεξεργασία και η οπτικοποίηση αυτού που έχουν διδαχθεί οι μαθητές στην τάξη».

Σε μια περίοδο αυξημένης ξενοφοβίας (με τους αρνητές να αγορεύουν πλέον μέσα στο ελληνικό Κοινοβούλιο) τα διδάγματα του Ολοκαυτώματος εμφανίζονται πιο ζωτικά από ποτέ. «Ασφαλώς η άνοδος του νεοαζιτισμού στις κοινωνίες της Ευρώπης καθιστά επιτακτική τη διδασκαλία του χθες, ενός ζοφερού παρελθόντος που στοιχειώνει τη μνήμη της πειρώς μας» τονίζει η κυρία Φωτεινή Τομαή, εμπειρογνώμων πρεσβευτής σύμβουλος Α', εθνική εκπρόσωπος της χώρας μας στους διεθνείς οργανισμούς IHRA, ESLI, και ITS-Bad Arolsen. «Επιτρέψτε μου, ωστόσο, να θεωρώ την ελληνική περίπτωση ιδιαίτερη, όχι μόνο λόγω του αριθμού των θυμάτων, αλλά και των πράξεων ηρωισμού αυτού του έθνους, εκείνων που ονομάστηκαν σωτήρες επειδή έκρυψαν και έσωσαν με κίνδυνο της ζωής τους συμπολίτες μας εβραίους, εκείνων των αξιωματικών του ελληνικού στρατού που βρέθηκαν εξαιτίας του θρησκευματός τους στα στρατόπεδα θανάτου του Αουσβιτς-Μπιρκενάου και τολμήσαν, μάλιστα, να ξεγεληθούν και να ανατινάξουν ένα από τα πέντε κρεματόρια...».

Η μνήμη του θύτη και του θύματος

Σήμερα η συρρικνωμένη εγχώρια εβραϊκή κοινότητα (περίπου 5.000 εβραίοι ζουν σήμερα στη Ελλάδα) κουβαλά τις δικές της οδυνηρές μνήμες, αλλά και την πραγματικότητα ενός αυξανόμενου αντισημιτισμού. Δεν χρειάζεται να κυκλοφορείς στον δρόμο με κipa (εβραϊκό σκουφάκι) για να αντιληφθείς το κύμα «νεο-εβραϊοφοβίας» (όπως αποκαλεί το φαι-

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΝΗΤΕΣ

* «Θα δηλώσω με ειλικρίνεια και αλλοιού ότι αν οι Γερμανοί εθανάτωναν τους εβραϊοσιωνιστές εγώ - και πιστεύω δεν είμαι μόνος - δεν επρόκειτο να λυπηθώ. Οι εβραϊοσιωνιστάι είναι εγκληματίαι που προετοιμάζουν τον θάνατόν μας. Την εξαφάνισιν της Λευκής Φυλής την οποίαν τόσο μισούν, με φθόνον συμπεσθέντα στο υποσυνείδητόν των, επί αιώνων. Το ένστικτον αυτοσυντηρήσεως της Φυλής μας δεικνύει τον δρόμον του πολέμου, κατά του εβραϊοσιωνισμού μέχρι εσχάτων».

Από το βιβλίο του Κωνσταντίνου Πλεύρη «Οι εβραίοι - Όλη η αλήθεια» (εκδ. Ηλεκτρον, Αθήνα 2006).

* «Τι έκανε αυτός ο συγκεκριμένος κύριος; Είπε ότι δεν έρχεται στην επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων γιατί συμμετέχουν αρνητές του Ολοκαυτώματος. Ασφαλώς και συμμετέχουν αρνητές του Ολοκαυτώματος στην επιτροπή αυτή».

Ο βουλευτής της Χρυσής Αυγής Ηλίας Κασιδιάρης στην Ολομέλεια της Βουλής αναφερόμενος στην άρνηση του ισραηλινού επιχειρηματία Σάμπυ Μιώνη να προσέλθει στην προκαταρκτική επιτροπή για την υπόθεση της λίστας Λαγκάρντ (Ιούνιος 2013).

* «Δεν με ενδιαφέρει τι έγινε τότε. Αλλά δεν ήταν Ολοκαύτωμα (...) πολλοί ιστορικοί λένε, όπως ο Ιρβινγκ, ότι οι Γερμανοί είχαν ανάγκη από εργάτες. Ήταν τόσο πλείθιοι να βάλουν στους φούρνους τους εβραίους; Τους έβαλαν σε στρατόπεδα να δουλέψουν. Τότε, να το ξέρετε, υπήρχε τύφος. Εθέρριζε ο τύφος, και Πολωνούς και Έλληνες... Τόσα πτώματα αναγκάστηκαν να τα κάψουν (...) Το μόνο πρόβλημα, το οποίο απασχολεί τα εβραϊόπληκτα και εβραϊοκίνητα κόμματα, τα οποία αυτή τη στιγμή ρυπαίνουν το Κοινοβούλιο, είναι το ότι εμείς δεν αναγνωρίζουμε το Ολοκαύτωμα».

Από ομιλία του βουλευτή Αχαΐας της Χρυσής Αυγής, Μιχάλη Αρβανίτη (Ιούνιος 2013).

νόμενο ο γάλλος πολιτικός επιστήμονας Πιέρ Αντρέ Ταγκιέφ) που στην Ελλάδα δεν είναι πλέον και τόσο «αόρατο». Όπως περιγράφει στο BHmagazino ο 40χρονος ελληνοεβραίος καλλιτέχνης Ζ.Π.: «Ήδη από τη δεκαετία του '80, η οικογένειά μου έβρισκε αγκυλωτούς σταυρούς έξω από την πολυκατοικία μας. Ένας θεός μου, επιζών του Αουσβιτς, μας λέει σήμερα ότι έχει αρχίσει να φοβάται. Προτρέπει, μάλιστα, εμάς τους νεότερους να φύγουμε για το Ισραήλ, αν τα πράγματα χειροτερέψουν... Πέρα, όμως, από τα ακραία φαινόμενα, παρατηρώ τόσα χρόνια ότι ακόμη και αυτοί που προσπαθούν να είναι politically correct, κάποια στιγμή θα σου πουν "οι εβραίοι έχουν τα λεφτά, κάνουν κουμάντο σε ολόκληρο τον κόσμο και φταίνε για τα πάντα"».

Ο ίδιος, τρίτη γενιά του Ολοκαυτώματος, στέκεται με τον δικό του τρόπο απέναντι στο παρελθόν: «Η μητέρα μου δεν θέλει πλέον να θυμάται, συχνά αποχωρεί από τις κουβέντες, είναι από τους εβραίους που δεν άντεξαν αυτόν τον ψυχολογικό ενόχλο "χρέους". Εγώ, αντιθέτως, ζω με την αγωνία της καταγραφής. Σίγουρα υπάρχει και ενός είδους ναρκισσισμός, αισθάνεσαι κατά κάποιον τρόπο σημαντικός. Πηγαίνω κάθε τόσο με το κασετοφωνάκι στους θεούς μου και στη γιαγιά μου να ακούσω. Για μένα είναι θέμα προσωπικής ιστορίας, είναι θέματα ταυτότητας. Μαθαίνοντας για αυτούς τους ανθρώπους, για τον παππού μου που γύρισε από το Αουσβιτς, αλλά δεν μιλούσε ποτέ για αυτό, για τον άλλο παππού μου, που αν και πάσχει από Αλτσχάιμερ θυμάται πάντα τη στιγμή που κρυμμένος είδε για τελευταία φορά τις αδελφές του να παραδίδονται στους Γερμανούς, μαθαίνω για μένα. Δεν μπορεί να ζεις με κενή μνήμη».

Σήμερα, που τα διακυβεύματα της μνήμης είναι μεγάλα, το ζητούμενο ίσως είναι να παραμείνει ζωντανό το διδάγμα και όχι (μόνο) το πένθος του Ολοκαυτώματος. «Παριστάνουμε ότι όλα αυτά έγιναν μία και μοναδική φορά σε μια δεδομένη στιγμή, σε ένα δεδομένο μέρος» λέει ο Αλέν Ρενέ στο ποιητικό του δοκίμιο-ντοκουμαντέρ «Νύχτα και καταχνιά» (1955), που προβλήθηκε προ ημερών στο 19ο Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου της Αθήνας. «Επιλέγουμε να μη βλέπουμε αυτό που μας περιβάλλει, επιλέγουμε να μην ακούμε την ατελείωτη κραυγή της ανθρωπότητας». ●

* Ευχαριστούμε το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος για την πολύτιμη βοήθειά του.